

Religion och social förändring. En introduktion

AJE CARLBOM, ULLA-CARIN HEDIN
& SVEN-AXEL MÅNSSON

I det här numret av Socialvetenskaplig tidskrift har vi valt att uppmärksamma religion som socialt och politiskt fenomen i vår samtid. Enkelt uttryckt skulle man kunna säga att vårt intresse riktar sig mot religion i samhället och samhället i religionen. Huvudfokus är inte det teologiska innehållet i olika religiösa uppfattningar utan i första hand religionens närvaro i samhällslivet, i politiken, ekonomin och det vardagliga, sociala livet. Håri innefattas människors existentiella frågor och strävan efter en högre mening, ibland utifrån en grundläggande känsla av vantrivsel med ytlighet och själlöshet i den samtida kulturen.

Syftet är också att uppmärksamma religionens identitetsskapande och socialt sammanhållande betydelse. Som vi kommer att se i de olika artiklarna kan det handla om allt från direkta påbud för en restriktiv sexualmoral, som ett sätt att skilja ut den egna gruppen från den »dekadenta« omgivningen (Pernilla Ouis' artikel), till politisk radikalisering i syfte att inte bara stärka den egna gruppens inre sammanhållning

och överlevnad i en »fientlig värld«, utan också för att utmana makten om »världsherraväldet« (Aje Carlboms artikel).

»Religionens återkomst«

En av bakgrunderna till detta specialnummer finns i debatten och diskussionen om »religionens återkomst«, som väckts till liv under senare år inom forskningen och den bredare offentligheten. Är det så att religion, efter att ha befunnit sig i nationalstatens periferi, återigen är på väg att erövra människors föreställningsvärldar? Eller, har religionen hela tiden funnits med i människors vardag? Beror det vi kallar återkomsten av religiösa idéer helt enkelt på att forskare tidigare var upptagna av annat och inte såg vilket inflytande religiösa idéer hade i människors vardagsliv? Hur sekulariserade är vi och hur sekulariserade har vi egentligen varit?

Av religionssociologer brukar Sverige betraktas som ett av världens mest seku-

lariserade länder. Men som artiklarna av Thorleif Pettersson, Eva M Hamberg och Magnus Hagevi i detta nummer visar, så är sekulariseringsprocessen ett synnerligen komplext fenomen. Det är möjligt att betrakta sekularisering på åtminstone två sätt. Å ena sidan kan man studera processen som ett fenomen i det civila samhället och vilket inflytande religiösa idéer har i människors upplevda livsvärldar. Å andra sidan är det möjligt att betrakta processen i ett snävare perspektiv som ett åtskiljande mellan »kyrka« och »stat«. I Sverige separerade de två i slutet av 1990-talet när den tidigare statskyrkan transformerades till ett religiöst samfund bland andra. Möjligen kan man alltså skönja en motsägelse i den svenska förändringsprocessen. Samtidigt som staten sekulariserats verkar det civila samhället uppleva ett starkare intresse för religiösa idéer.

Att förstå religion som ett kyrkoorienterat fenomen är ett sätt att förhålla sig till religion och sekularisering. Synsättet, som härrör ur Emile Durkheims (1915) klassiska definition, fasar ut alla trosupfattningar som inte kan inordnas under en tydligt urskiljbar institution (kyrka, moské, synagoga, tempel osv.). Religionens återkomst kan dock också förstås som ett mer komplext fenomen om man håller sig till vilka idéer människor placerar in i kategorierna »heligt« och »profant«, som även de var föremål för Durkheims intresse. Vilka idéer håller människor idag som så heliga att de inte är beredda att ifrågasätta dem? Är tanken på klimathotet möjlig att ifrågasätta utan att drabbas av klimatförespråkarnas vrede? Tillfredsställer ett »klimat-smart« leverne behovet av meningsfullhet

ungefär som religiösa kosmologier gjorde tidigare? För ganska många människor är FN:s barnkonvention en helig text vars principer måste följas så långt möjligt. Samma sak gäller FN:s dokument om mänskliga rättigheter som antogs 1949? Idag finns med andra ord en rad idéer, principer och texter som av många uppfattas som heliga och grundläggande för vårt samhälle utan att de har någon anknytning till religion i mer snäv bemärkelse.

Samtida religiösa uttrycksformer

Ett annat samtida fenomen är den växande gruppen privatreligiösa, som inte tillhör något specifikt samfund och som blandar olika trosэлеment på sitt eget sätt (Löwendahl 2008). Vissa betraktar sig som kristna medan andra har inlemmat inslag från flera olika religioner i sin livsfilosofi. De försöker finna fram till en tro eller livsåskådning som är meningsbärande utan att för den skull ansluta sig till någon kyrka eller bestämd åsiktsriktning. Vissa betecknar sig själva som religiösa sökare. Lena Gemzöes artikel om pilgrimsvandringar till Santiago di Compostela identifierar de olika personliga innebörder som pilgrimsvandringar kan ha och påvisar religionens individualiserade karaktär idag.

Religiösa idéer fungerar också som sammanbindande kitt i sociala relationer och konstruktioner av gemenskap. Berger och Luckmann (1966) pekade i sin klassiker om den sociala konstruktionen av verkligheten på betydelsen av att individen ingår i ett socialt sammanhang med likasinnade

för att det ska vara möjligt att upprätthålla en viss typ av religiöst betingad världsbild. Deras exempel var konvertiten som assimilerades i en annan grupp än den som han eller hon tillbringat tiden för sin primära socialisation i. Betydelsen av att ingå i en grupp torde dock gälla för alla troende som vill få sin »normalitet« bekräftad. Pernilla Liedberg Dobronravoffs artikel handlar om religiös gemenskap inom ramen för Jehovas vittnen och vad denna kan innebära för deltagarna i form av trygghet men också krav på konformitet, lydnad och disciplinering. Hennes fokus är de vedermödor, intellektuella och känslomässiga, som infinner sig för medlemmar som iscensätter en »utgångsprocess« ur denna religiösa gemenskap.

På ett strukturellt plan skulle man kunna säga att det finns en inbyggd motsättning mellan den i vårt senmoderna samhälle dominerande individualistiska grundhållningen och de kollektivistiska anspråk och krav som vissa religioner eller religiösa församlingar ställer. Detta berör till syvende och sist också brottytorna mellan olika och parallellt existerande rättsuppfattningar, eller mer specifikt mellan rättslig pluralism och monolitiska rättsliga normer. Annika Rabos artikel diskuterar några av de juridiska dilemman som följer av att människor migrerar från en plats till en annan. Människor med ursprung i Mellanöstern, såväl kristna som muslimer, kommer från länder där judar, kristna och muslimer har separata rättsliga system i familjerättsliga frågor. I Europa möter de nationalstater med anspråk på juridisk suveränitet och tvingas därför till förhandlingar mellan olika juridiska principer när de ska ingå äktenskap eller lösa olika tvister inom familjen.

På individplanet handlar det om individens autonomi och ansvar för sina egna val, å ena sidan, och de vägar som kollektivet anvisar henne i form av familjenormer, sexuella och sociala levnadsregler, å den andra. I slutändan handlar det, precis som i Liedberg Dobronravoffs artikel, om hur man ser på individens rätt att bryta upp och välja en annan väg, om inlåsningsmekanismer och/eller utstötning och marginalisering.

Religion och samhälle

I detta sammanhang uppenbarar sig också en annan fråga: Vad har religionens återkomst för betydelse för olika delar av samhällslivet, för politiskt beslutsfattande, lagstiftning och rättstillämpning, för ekonomi, produktion och skatter, för utbildningsväsendet och för social omsorg och välfärd? Sverige har antagit en nationell policy om att genomföra ett mångkulturellt samhälle, där ingen skall behöva göra personliga uppoffringar för att integreras i samhället (Dahlström 2007). Detta borde betyda att vi också accepterar olika former av religiösa tabun och föreskrifter, som kan finnas bland medborgarna. På proklamationernas nivå är denna policy tydlig och klar. Men svårare blir det när man kommer till den praktiska handlingsnivån. Här blir det ofta så att olika trossystem och värderingar ställs mot varandra.

Beslutet om att främja det mångkulturella samhället vilar på en tro att alla religiösa och ideologiska föreställningar går att förena med varandra och acceptera i bästa sämja. Lars Denciks artikel i detta temanummer om den judiska gruppen i Sverige

ger exempel på en sådan strategi. Många judar lyckas förena ett modernt svenskt vardagsliv med bibehållande av judiska traditioner och specifika judiska tankesätt.

Men alla religiösa och ideologiska föreställningar och traditioner går inte att förena med varandra. Vad gör vi när djurrättsaktivister vill stoppa halal- (eller kosher-) slakt av djur i Sverige? Vi uppfattar barns rätt att vara tillsammans med sina föräldrar som nästan helig, men ändå utvisas föräldrar (med barn och den andra föräldern bosatta här i Sverige) med motiveringen att de skall söka asyl från sitt hemland. Svenska läkare har börjat vägra att utföra omskärelse på sjukhusen men hur rimmar det med immigranternas kulturella rättigheter osv.? Dilemman kan också uppstå när det gäller synen på hur genus är eller bör vara konstruerat eller i synen på sexualitet och barnuppfostran. En annan fråga är: Var går gränsen för religion i förhållande till kulturbundna föreställningar och handlingsmönster? Frågan är högaktuell på olika ställen i världen, inte bara i Sverige. Fallet med den FN-anställda journalisten Lubna Hussein i Sudan har t.ex. principiella implikationer. Hennes vida olivgröna byxor klarade inte moralpolisens granskande blick. Tillsammans med ett tiotal andra kvinnor fördes hon från en restaurang till polisstationen. Hon vägrade att erkänna brott och riskerade fyrtio piskrapp. »Jag är en from muslim«, säger Lubna Hussein, ... (d)et står ingenting i koranen att kvinnor ska piskas för att de bär byxor. Det här handlar inte om religion, utan om män som behandlar kvinnor illa« (Ohlsson 2009).

Social förändring

Som titeln säger, så handlar detta temanummer inte bara om religion utan också om sociala förändringar. Och social förändring kan ske på så många olika nivåer i samhället, från den övergripande statliga nivån till olika klasser och grupper och ned till mikroförändringar hos enskilda individer, som innebär annorlunda sätt att tänka och handla. I vårt samhälle pågår flera förändringsprocesser som på olika sätt kan tänkas ha betydelse för religionens återkomst. Här avser vi bl.a. det som skulle kunna kallas för »politikens moraliska kris«, att politiker av olika schatteringar har visioner och sätter upp mål för den förda politiken. Men sedan fullföljs inte alls dessa mål i praktiska åtgärder, tvärtom. Eller så använder man medel och insatser som ger helt andra effekter för individer och grupper och går på tvärs mot målen.

Kanske ska vi förstå religionens återkomst i förhållande till förändringarna som pågår i det moderna välfärdsprojektet. Håller vi på att förlora förtroendet för samhällets institutioner? Den nuvarande regeringens politik på arbetsmarknadens område bidrar sannolikt till att påverka medborgarnas inställning. Man åberopar ofta arbetslinjen och säger sig vilja avskaffa bidragsberoende och utanförskap (Davidsson 2009). Alla arbetslösa skall sättas i arbete. Men vad som i realiteten skett är att vissa grupper har fått skattelättnader och bättre försörjningsmöjligheter medan andra grupper har fått avsevärda försämringar t.ex. har fattigdomen bland barn ökat kraftigt (Salonen 2008). Många personer har hamnat i en rundgång mellan olika

system och åtgärder. De ändrade reglerna i socialförsäkringssystemet har t.ex. skapat stor otrygghet för dem som nu riskerar att bli utförsäkrade från sjukförsäkringen.¹ Till detta har sedan kommit den aktuella ekonomiska krisen som har kastat ut nya grupper i arbetslöshet och förvärrat arbetsmarknadssituationen ytterligare.

Ett annat område där politikerna »lovar runt och håller tunt« är flyktingpolitiken. Man har diskuterat flyktingpolitiken vid flera tillfällen i riksdagen och antagit en ny utlänningslag som trädde i kraft år 2006 (SFS 2005:716). Många av Invandrarverkets tidigare beslut i asylärenden kritiserades för att vara slumpmässiga och inkonsekventa. Därför infördes ett nytt system med förvaltningsdomstolar för asylärenden. På den retoriska nivån talas mycket om en öppen och generös flyktingpolitik. Men i praktiken genomförs en rad avvisningar i asylärenden av personer, som har vistats länge i Sverige, vissa har också bildat familj och bosatt sig här. De avvisas till länder med fullt inbördeskrig eller till områden där de riskerar att bli förföljda på nytt.² UNHCR har ett flertal gånger kritiserat Sverige för riskfyllda avvisningar till Eritrea, Irak, Afghanistan bland annat. Många av de asylsökande har familjemedlemmar, släktingar och vänner kvar i Sverige som med fasa följer den nya tillämpningen. Inom civilsamhället förekommer protester och motstånd mot dessa inhumana avvisningar. Ideella organisatio-

ner t.ex. vissa kyrkor är engagerade i denna verksamhet, där många professionella gör ett utomordentligt arbete på frivillig basis. Flykting- och asylpolitiken skapar rättslöshet och otrygghet för alla inblandade individer och deras familjer (Baghir-Zada 2009).

På båda dessa politikområden säger man ett och gör något helt annat, vilket troligen leder till att medborgarna vänder sig bort från politiken till andra typer av ideologier t.ex. religionen. En ytterligare social förändring är ökade inkomst- och klassklyftor mellan olika grupper i Sverige (SOU 2001:79). Denna förändring accelererade under 1990-talets kris. Medel- och höginkomsttagare har sedan dess fått högre inkomster och förbättrad levnadsnivå medan andra grupper har halkat efter. Vissa grupper fick bättre fotfäste på arbetsmarknaden under 2000-talets första år medan andra grupper t.ex. ensamstående föräldrar har haft en fortsatt besvärlig situation (Fritzell et al. 2007). Samtidigt finns ett dominerande narrativ i Sverige om hur ett gott liv bör utveckla sig med karriär, familjebildning, umgänge med ett stort socialt nätverk och tillgång till en rad materiella resurser.

Men stora grupper i befolkningen har utestängts från möjligheterna att nå dessa mål. Detta skapar frustration och besvikelser både hos svenska ungdomar och hos ungdomar med invandrarbakgrund. Svenska ungdomar kan tolka detta som konkurrens om resurser och rikta sin frustration mot invandrarna (Sverigedemokraternas framgångar i kommunalvalen 2006 kan ha en sådan bakgrund). Ungdomar med invandrarbakgrund tolkar å andra sidan situationen som strukturell diskriminering

1 Muntlig kommunikation med tjänstemän vid Försäkringskassan i Göteborg.

2 P1 – programmet Konflikt har haft flera uppmärksammade inslag om sådana avvisningar t.ex. 2008-10-25.

som drabbar dem som kommer hit från en annan kultur (SOU 2006:79). Risken finns att detta leder till en radikaliserings eller att man drar sig undan samhället i religiöst organiserade »världar« en sorts »samhällen i samhället«. Aje Carlboms artikel diskuterar detta med fokus på religiösa entreprenörer i den muslimska befolkningen som i likhet med Jehovas vittnen aktivt strävar efter att separera muslimer från andra medborgare.

Frustration och religion

Besvikelsen och frustrationen som finns hos stora grupper marginaliserade medborgare, såväl ungdomar som vuxna kan ta sig olika uttryck. I vissa fall leder den till protester och sociala rörelser t.ex. när bostadslösa ungdomar ockuperar tomma hus i storstäderna och hamnar i konflikt med ägarna. För dem som inte orkar gå samman kollektivt och organisera sig är det lätt att hamna i depression, självskadebeteende, våld mot andra eller drogmissbruk. Nu är vi inne på välfärdsstatens område och dess agerande mot sina klienter och brukare. I varje kommun finns stora välfärdsbyråkratier som försäkringskassa och socialkontor. De har långa väntetider, en mängd lagregler att följa, rigida rutiner samt dåligt synkroniserad verksamhet. Till detta kommer profes-

sionella revir och ökad konkurrens mellan olika yrkesgrupper. Upplevelsen av »administrativt förtryck« torde förstärka den frustration som redan finns bland marginaliserade medborgare och grupper. Mobiliserande socialt arbete av empowerment-karaktär är också sparsamt förekommande och förefaller uppstå huvudsakligen i välfärdsorganisationernas periferi (Askheim & Starrin 2007).

Effektiva verktyg att motverka frustrationen och mobilisera brukarnas resurser är svåra att skönja. Är det kanske till syvende och sist också i detta perspektiv vi ska förstå religionens återkomst, dvs. i relation till krackeleringen av det moderna välfärdsprojektet? Har det senare tappat greppet om oss; hur står det egentligen till med vår tillit till välfärdssamhällets möjligheter och institutioner?

Kanske är religionens återkomst en reaktion på att det moderna projektet känns otillräckligt och att fogarna som höll det samman – rationellt tänkande, vetenskapliga lösningar och den kulturellt homogena nationalstaten – är på väg att brista eller förändras radikalt. Kanske är det så att modernitet är en historisk parentes och att vi nu ser tecken på det mänskliga normaltillstånd där religion återigen blir en självklar del av vardagslivet för det stora flertalet medborgare.

Referenser

- Askheim, O.P. & Starrin, B. (2007) *Empowerment i teori och praktik*. Malmö: Gleerups.
- Baghir-Zada, R. (2009) *Illegal Aliens and Health (Care) Wants*. Dissertation 2009:5. Malmö: Malmö University, Health and Society.
- Berger, P. & Luckman, T. (1966) *Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Bantam Doubleday.
- Dahlström, C. (2007) »Modeller för invandrapolitiken«. I A. Paterson & M. Hjerm (red.) *Etnicitetsperspektiv på samhället*. Malmö: Gleerups.
- Davidsson, T. (2009) *Utanförskapandet. En diskursanalys av begreppet utanförskap*. Uppsats på avancerad nivå. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Durkheim, E. (1915) *The Elementary Forms of the Religious Life*. New York: The Free Press.
- Fritzell J., Gähler M. & Neremo M. (2007) »Vad hände med 1990-talets stora förlorargrupper? Valfärd och ofärd under 2000-talet«. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, nr 2-3, s. 110-133.
- Löwendahl, L. (2008) »Privatreligiositet«. I I. Swanberg & D. Westerlund (red.) *Religioner i Sverige*. Stockholm: Dialogos.
- Ohlsson, E. (2009) »Välkomna att närvara när jag piskas«, *Dagens Nyheter*, 11 oktober 2009, s. 20-21.
- Salonen, T. (2008) *Förändringar av välfärden ur ett nordiskt perspektiv*. Anförande 2008-02-07 vid 5:e nationella konferensen för FOU-enheter inom hälso- och sjukvård och socialtjänst. Collegium Linköping.
- SFS 2005:716 *Utlänningslag*, utfärdad 29 september 2005. Rättsnätet: pdf-fil.
- SOU 2001:79 *Välfärdsbokslut för 1990-talet*. Kommittén Välfärdsbokslut. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2006:79 *Integrationens svarta bok: agenda för jämlikhet och social sammanhållning*. Stockholm: Fritzes.